

КОСТЮМ ВЕЛЬМОЖНОГО ВАРВАРА НА МЕДАЛЬЙОНІ З ВЕРХІВНІ

С. О. Яценко

*Публікація присвячена аналізу костюма полоненого варвара на золотому медальйоні
Констанція II.*

Однією з найцікавіших знахідок нумізматичних пам'яток пізньоримської доби, що опубліковані останнім часом, є золотий медальйон Констанція II з с. Верхівні Ружинського р-ну Житомирської обл.¹ У стислому опису, що супроводжує дуже якісне кольорове зображення пам'ятки, вказано тільки, що медальйон карбовано в Акви́леї 358 р. н. е.² Зрозуміло, що у виданні каталожного типу розгорнутої аргументації цього датування бути не могло.

На наш погляд, вирішальні аргументи для обґрунтування можливості саме такого датування медальйона, його остаточної атрибуції має дати аналіз зображення полоненого варвара на реверсі, що й є завданням нашої статті.

Бранець показаний зі зв'язаними за спиною руками. Переможець-тріумфатор трохи пригинає його, вхопивши за чуба.

Одяг полоненого напрочуд своєрідний і своїми деталями свідчить про приналежність народу індо-іранської групи.

Передусім, цікаве оформлення подолу нерозпашного плечового одягу, який видно на половину периметра. Загалом з краю подолу звисають 6 гостритрикутних клинів.

У самодійських народів (нганасани, енці) такий елемент побутував реліктово у шаманському одязі й обґрунтовувався імітацією стародавнього крою з двох шкур оленів, за яким по краю подолу повинні були звисати хвіст та задні лапи³.

У індо-іранському світі така традиція документується у скіфів IV ст. до н. е. на розпашному одязі (фриз дворучної чаші з Гайманової Могили), а з II ст. до н. е. й до III—V ст. н. е. — на нерозпашному, такому ж, як на згаданому медальйоні, причому завжди зображувалося по 6 клинів. Всі ці випадки достовірно пов'язують лише з представниками вищих верств суспільства: насамперед царями, вельможними особами і, мабуть, служителями культу⁴. Найраніші зразки відомі у парфян II—I ст. до н. е. — на рельєфі з Хунг-І Ноурузі⁵ та на кістяному ритоні з ритуальними сценами з Старої Ніси (композиція з кіфаредом та особою, що веде жертву)⁶. Однак вони побутують протягом всього парфянського періоду, до початку III ст. н. е. (рельєф з Танг-І Сарвака)⁷.

Пізніше, з I ст. н. е. цей елемент документується в Бактрії у юеджів (кушанів), що тривалий час перебували під сильним парфянським культурним впливом. Його виявлено у жінок (Тілля-Тепе, могила 2)⁸, а також у вельможних кушанів-донаторів (династійне святилище в Матхурі)⁹.

Можливо, завдяки кушанській владі над частиною Сіньцзяну в столиці Хотану (Юйтяня) у III—V ст. на культових теракотах «арлекінів» зафіксовано ту ж деталь одягу, де, так само як у Тілля-Тепе, кінці виступів прикрашено шумлячими підвісками або бубонцями¹⁰.

Нерозпашний одяг з подібним подолом простежено на одному надгробку з Фанагорії першої половини I ст. н. е.¹¹ Слід зазначити, що трикутні клинці були довгими у персонажів, зображених на інвеститурних сценах (Гайманова могила, Танг-І Сарвак) та в осіб, що виконують певні обряди (офірувач на ритоні з Ніси, «арлекіни» з Хотану (в інших випадках вони коротші).

Не менш важливою є традиція залишати по два кінці шнурків з боків

взуття стелитися по землі. Вона побутувала як у парфян, так і в сарматів. У останніх такі шнурки зображено в міфо-епічних персонажів на фаларі II—I ст. до н. е. з Кривої Луки IX біля Астрахані¹² та на «варварській» теракоті III ст. н. е. з Горгінії¹³.

Цікаві й інші деталі одягу. Шаровари полоненого досить просторі, носили їх навипуск. Пояс прикрашено рядом круглих бляшок (?). У правому вусі видно масивну округлу сережку (можливо, її носили одну, що спостерігається в ряді сарматських чоловічих поховань).

Волосся персонажа, мабуть, штучно завите великими спіральними локонами (позаду їх чотири). Подібна завивка в чоловіків відома у скіфів (пектораль з Товстої Могили)¹⁴. Борода довга, густа. На потилиці волосся перехплене стрічкою.

Наявність обох специфічних елементів чоловічого костюма парфян та сарматів (оформлення подолу та взуття) не випадкова. Помпоній Мела у I ст. н. е. слушно відзначав, що сармати — «нарід досить близький парфянам за зовнішністю»¹⁵. І ті й інші є родичами, пов'язаними за походженням з дако-масагетським масивом племен Східного Прикаспію.

Разом з тим, в Ірані у III—IV ст. н. е., з приходом до влади Сасанідів парфянські традиції оформлення одягу зникли.

Для Північного Причорномор'я аланської доби (середина I — кінець IV ст. н. е.), судячи з численних зображень варварів, вигляд нашого персонажа напрощуд незвичайний. Поділ з клинцями та завивка волосся були реліктами ранньосарматської доби (III—I ст. до н. е.) і могли побутувати в урочистому костюмі вельможних осіб, мабуть, лише в такому «ізоляті» індоіранського світу, яким було Подунав'я.

Отже, маємо всі підстави пов'язувати сцену триумфу на медальйоні з однією із воєн Констанція II з сарматами Подунав'я. За часів його правління відома лише одна така подія — перемога 358 р. н. е. над дунайськими сарматами-лімігантами, які перед цим перемогли своїх попередніх повелителів (сарматів-ардарагантів) й проривалися 355 та 357 року до Верхньої Мезії і Нижньої Паннонії¹⁶.

Зовнішній вигляд переможеного варвара етнографічно дуже точний. Деталі костюма відповідають одягові найвищих вельможних осіб. Не виключено, що це мініатюрне зображення царя лімігантів.

Примітки:

¹ *Scythian Gold. Museum of Historic Treasures of Ukraine // Japan Broadcasting Corporation, NHK Promotions Co. Ltd, 1992.* — P. 184, photo 245.

² *Ibid.*, text № 245.

³ Прокофьева Е. Д. Шаманские костюмы народов Сибири // Сб. МАЭ.— 1971.— Т. XXVII.— С. 13, 16.— Рис. 6.

⁴ Яценко С. А. К выделению специфических элементов костюма скифских аристократов на изображениях IV в. до н. э. // Тезисы Всесоюзной конференции «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья». — Запорожье, 1989.— С. 184.

⁵ Луконин В. Г. Искусство древнего Ирана.— М., 1977.— С. 116.

⁶ Ремпель Л. И. Цепь времени.— Ташкент, 1987.— Рис. 69а.

⁷ Луконин В. Г. Указ. соч.— С. 115.

⁸ Яценко С. А. Костюм и покровы кочевой аристократии из некрополя Тилля-Тепе (Афганистан) // Ученые записки Комиссии по изучению памятников цивилизации древнего и средневекового Востока.— М., 1989.— Рис. 17, 2.

⁹ Rosenfield J. M. The Dinastic Arts of the Kushans.— Berkeley, Los Angeles, 1967.— Pl. 41.

¹⁰ Stein A. Ancient Khotan.— Oxfordm, 1907.— Vol. II.— Pl. XLIV; Дьяконова Н. В. Фольклорные мотивы и апотропей в искусстве Восточного Туркестана // Культура Востока: Древность и раннее средневековье.— Л., 1978.— С. 226.

¹¹ Кобылина М. М. Пан на надгробной плите из Фанагории // СА.— 1973.— № 3.— Рис. 1.

¹² Дворниченко В. В., Федоров-Давыдов Г. А. Серебряные фалары из сарматского погребения могильника Кривая Лука IX Астраханской области // КСИА.— 1981.— Вып. 168.— Рис. 2, 1; 3, 1.

¹³ Алексеева Е. А. К изучению коропластики Горгииппии // КСИА.— 1987.— Вып. 191.— Рис. 1, 7.

¹⁴ Яценко С. А. К выделению... — С. 183.

¹⁵ *Potr. Mela.*, III. 34

¹⁶ *Sulimirski T. The Sarmatians.*— London, 1970.— P. 181.

С. А. Яценко

КОСТЮМ ЗНАТНОГО ВАРВАРА НА МЕДАЛЬОНЕ ИЗ ВЕРХОВНИ

В статье анализируется изображение костюма пленного варвара на золотом медальоне Констанция II из с. Верховни Ружинского района Житомирской области. Этот костюм весьма своеобразен и своими деталями выдает принадлежность персонажа к народу индо-иранской группы. Он необычен, однако, для многочисленных изображений причерноморских кочевников аланского периода (середина I—IV вв. н. э.). Подол верхней одежды с клиньями и завивка волос пленника являются пережитками раннесарматской эпохи и могли бытовать в парадном костюме знати, скорее всего, лишь в таком «изоляте» индо-иранского мира, каким было Подунавье. Облик побежденного варвара этнографически чрезвычайно точен и детально передает черты костюма высшей знати, возможно царя сарматов-лимигантов, побежденных Константином II в 358 г.

S. A. Yatsenko

A DRESS OF THE NOBLE BARBARIAN ON THE MEDALLION FROM VERKHOVNYA

Depiction of a dress of a captive Barbarian on the golden medallion of Constancium the Second from vil. Verkhovnya (Ruzhin District, Zhitomir Region) is analyzed in the paper. This dress is rather peculiar and its details attribute the personage depicted to the people of the Indo-Iranian group. It is unusual for numerous depictions of the Black Sea nomads of the Alan period (mid 1st — 4th cent. A. D.). A hem of outer-clothes with gussets and curling of hairs of a captive are survivals of the Early Sarmatian epoch and may exist in a full dress of the nobles, most of all only in such an «isolate» of the Indo-Iranian world as the Danube territory was. A look of the conquered Barbarian ethnographically is extremely exact and show details of the dress belonging to the nobles, probably a king of Sarmatians-Limigants conquered by Constancium the Second in 358.

Одержано 18.09.1992